

УДК 832.161.2.-1(Самчук)

**"MODE OF SUFFERING" AS A WAY OF HUMAN EXISTENCE IN
TOTALITARIAN SYSTEM (ACCORDING TO ULAS SAMCHUK'S NOVEL
"OST")****«МОДУС СТРАЖДАННЯ» ЯК ФОРМА ІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ
В ТОТАЛІТАРНІЙ СИСТЕМІ (ЗА РОМАНОМ УЛАСА САМЧУКА «OST»)****Lipnytska I.N. / Липницька І.М.***s. philol. s., as. prof / к. філ. н., доц.*

ORCID:0000-0001-6318-3076

Savchenko I.V. / Савченко І.В.*s. philol. s., as. prof / к. філ. н., доц.*

ORCID: 0000-0001-8279-2192

*National Pedagogical Dragomanov University, 01601, Kyiv, Pyrohova str., 9.**Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9*

Анотація. У роботі розглядається екзистенція страждання людини в тоталітарному суспільстві на основі аналізу роману Уласа Самчука «Ost». «Модус страждання» особистості досліджується в контексті етико-філософських поглядів письменника та концепції національного екзистенціалізму організації українських письменників-емігрантів МУР.

Ключові слова: екзистенціалізм, антеїзм, екзистенція, страждання, свобода, сенс існування.

Вступ.

Еміграційний, зокрема МУРівський дискурс, через його надмірну ідейно-історіософську заангажованість породив стереотип сприйняття У. Самчука як апологета міметичного письма, котрий не міг сягнути поза реалістичні обрії. Однак сучасне українське літературознавство спростовує таку упередженість щодо творчої спадщини письменника. Про модерність письма літератора свідчить зокрема роман-трилогія «Ost», який продемонстрував традиційний для української мистецтва слова перших десятиріч ХХ ст. синтез глибоко національного світовідчуття та модерної філософсько-естетичної думки.

Основний текст.

Ментально-історична специфіка «межового світовідчуття» в українській свідомості суголосна європейському екзистенціалізму. Вперше цю тезу виголосили ідеологи творчого об'єднання українських письменників в еміграції МУР, зокрема М. Шлемкевич, Ю. Шерех, В. Державин, Ю. Косач, В. Петров та ін. Ю. Шерех, пояснюючи межовість буття української людини ХХ ст., виокремлював національну специфіку екзистенціалізму, який він назвав «антеїзмом», акцентуючи на тісному зв'язку української людини з рідною землею, цілісному та синтетичному сприйнятті нею національних традицій від давнини до сучасності. Антеїзм, на його думку, мав стати виразником національної ідеї.

Екзистенційна парадигма «виявилася найближчою творчому поколінню «ді-пі», яке пережило кризовий стан тотальної «межової ситуації»» [1, 18] і змушене було робити вибір між просторовими опозиціями «тут» (існування

фізичне) і «там» (існування духовне).

М. Шлемкевич сформував основні типи проживання дійсності співвітчизниками після Другої світової війни, акцентуючи на феномені масових «душевних зламів» («межових ситуацій») у носіїв української ідентичності. Згідно з його теорією, людина усвідомлює екзистенційний сенс життя на межі його втрати. Такою межею існування для українського етносу стала новітня історія – революції, світові війни, тоталітаризм, еміграції, переселення.

Відтак учений наголосив на проблемі всеохопної кризи української людини, котра в ХХ ст. втратила чіткість світоглядних, моральних та естетичних орієнтирів, розуміння гармонії суспільної ієрархії в цілому, що вказує на її «загубленість» у світі. «Заблуканість» українця у світоглядних засадах свого існування – це його екзистенційна історичність, яка виявляється у відчуженості між людьми (навіть близькими), що перетворює їх у тоталітарній політичній системі на натовп, де «людина-ближній стає тільки примірником у череді, в людській юрбі; вона стає одним екземпляром у масі тих, що їх дуже забагато» (Ніцше)» [2, 58]. Травматичність бездержавного буття однієї з найбільших європейських націй ХХ ст., вважав науковець, призвела до її історичного роздоріжжя, формування чотирьох типів українського етосу, залежно від мети та вибору існування: споживацько-вегетативного (з перевагою задоволення матеріальних потреб), гоголівського (служіння завойовнику), сковородинівського (втеча від світу), шевченківського (гармонійна особистість, котра обирає служіння ідеї), яким важко знайти порозуміння і єдиний шлях виходу із катастрофи.

Ці погляди філософа цілком узгоджуються з трактуванням трагізму буття української людини ХХ ст. літописцем національного простору Уласом Самчуком. Його роман-трилогія «Ost» – одне із найглибших художніх досліджень України, яка внаслідок серії історичних катаклізмів ХХ ст. перетворюється на руїну.

У руслі національного екзистенціалізму У. Самчук в епопеї «Ost» представив буття української людини ХХ ст., своєрідне «ходіння по муках» рідного етносу в пошуках сенсу власного існування. Естетика літературного екзистенціалізму визначила авторський ідеал людини і спосіб його розкриття, погляд письменника на місце людини у світі і її уявлення про цей світ у романі.

Зосередивши увагу на індивідуальному самовираженні особистості, митець змодельював у творі процес пізнання сутності буття та усвідомлення українською людиною стану самотності у чужому просторі, в якому вона опинилася в результаті численних історичних катастроф, що їй довелося пережити в ХХ ст. У. Самчук був переконаний, що подолання кризового стану людської душі можливе винятково через набуття особистістю свободи, під якою екзистенціалісти розуміють право на самовираження, бо саме в самовираженні й полягає зміст людського існування.

Кожен із героїв трилогії «Ost» проходить свій шлях пошуків власної ідентичності, або долаючи карколомні перешкоди (фізичні, психологічні, моральні), або заплутуючись у тенетах фальшивих ідей. Життєвою енергією автор наділив героїв, котрі народилися і виростили в безпосередній близькості до

землі, бо саме вони здатні синтезувати в собі всі протиріччя епохи, пройти випробування часом, вціліти як особистості, стати виразниками національних ідей. Відтак у романі кристалізується авторська позиція: новітня українська людина – плоть від плоті носіїв української ідентичності – селянства. Епik доводить, що основою ментальності селянина є етнічна філософія буття, яка має пасіонарний характер (антеїзм, вітаїзм, стійкість у вірі, збереження історичної пам'яті, потреба самореалізації в творчому акті), а отже, може стати засадничою у формуванні національної ідеї новітньої доби.

У трилогії «Ost» паралельно простежено декілька історій поневірянь людських душ, змушених повсякчас робити фатальний вибір, «блукати» лабіринтами жорстокого світу, в якому вони почуваються самотніми, однак, не зважаючи на намагання розірвати коло відчуженості, не можуть вийти за межі тоталітарної несвободи.

Для письменника людина є трагічною істотою, оскільки її доля постає як шлях самотнього «Я», позначеного модусом страждання. Такими самотніми душами у романі є брати Морози, Микола Бич, Ірина Виноградова, Людмила Ворман та ін.

Моделлю героя для У. Самчука став донцовський тип української людини вісниківської доби – сильна, неординарна особистість, якій притаманний фаустівський дух неспокою і прагнення пізнати істину, у творі він трансформований духовно-історичним чинником. Усі його стремління фокусуються навколо важливої мети – пізнання себе як конкретного представника етосу, а прагнення свободи органічно пов'язане з усвідомленням ним власної місії.

Письменник акцентує на внутрішній силі українця: його провідний персонаж втілює вітаїстичну (за А. Берґсоном) і волюнтаристичну (за Д. Донцовим) послідовні тенденції, незалежно від роду своєї побутової настанови, хоча він не є героєм у традиційному значенні. Так само, як і не є гнаним, переслідуваним, невдахою, що викликає співчуття. На думку О. Тарнавського, «він радше Кожом'яка – приспаний народний герой, якого лише великий удар, велике нещастя може змусити до спротиву, до боротьби» [3, 84].

Таким духовним «Кожум'якою» для У. Самчука у романі «Ost» є Іван Мороз – образ-символ втілення вітаїстичного духу і нескореності українця перед абсурдом буття. Письменник, відштовхуючись від активного західноєвропейського світогляду, що відкидає «пасивну духовність споглядання життя» [3, 339], представив читачеві «нового активно-творчого героя, виразника своєї віталістичної концепції» [4, 339], котрий утілює концепцію шевченківського типу людини М. Шлемкевича, вмiє концентрувати «думку та дію, дух та життя» в ім'я свободи іншої людини та всієї нації.

Історія Івана Мороза – це шлях особистості до самопізнання в умовах тоталітарної дійсності, яка не тільки встановила свій ритм повсякденного людського існування, а й слизьким черв'яком улізла в серцевину мрії «нутрянного українця». В Івана Мороза відібрано все: право любити землю, продовжувати рід, самореалізовуватись і самоутверджуватись як особистість. У цьому спотвореному світі він – ніхто, «*tabula rasa*». Єдине, у чому він вільний, –

це вибір існування, який обмежується трьома універсальними способами: одягнути маску сліпого «крота» і «рити» там, де тобі вкажуть (Андрій Мороз); випередити свій час «спілкування із вічністю» (як це зроблять Ірина Виноградова, Микола Бич); стати на герць із своєю долею. Герой У. Самчука без вагань вибирає останнє, усвідомлюючи приреченість на самотність, бо розуміє життя як процес пізнання істини, пошуку себе і свого духовного «хутора» у світі. Цей тип фаустівського героя імпонує авторові ще й тому, що митець вірив у здатність людини перебороти травматичний досвід шляхом засвоєння жорстоких уроків історії.

Символами страждання героя у творі є камінь і терновий вінок, які традиційно трактуються в українській літературі початку ХХ ст. (І.Франко, Леся Українка, В.Стефаник та ін.) як шлях усвідомлення національної ідеї. Самчукова символіка каменя має спільне семантичне поле також із варіацією А. Камю («Міф про Сізіфа»). Французький екзистенціаліст називає свого героя абсурдним, бо його «зневага до богів, ненависть до смерті і жага до життя далися йому коштом невимовних страждань, коли людина змушена робити діло, якому немає кінця. Таку ціну треба сплачувати за земні пристрасті» [4, 92]. Та найголовніше: Сізіф, який вічно котить свого каменя, позбавлений духовної смерті, він – символ бунтівника проти тиранії і творця вічних культурних цінностей, які однак знищує примітивна більшість людства. СENS його життя у постійному протистоянні абсурду, а щастя – у переконанні, що власне життя і страждання належать йому. Суголосна цій тезі позиція українського письменника, який вважав, що людина, яка береже національні цінності в умовах тоталітарного режиму, перебуває в абсурдній ситуації, бо цей режим, частиною якого вона є, повсякчас руйнує все, що вона творить.

Ці погляди автора в романі увиразнює висічене на камені зображення тернового вінка як символ святості, безперервності страждань, самопожертви людини в ім'я ідеї. Таке інтертекстуальне тлумачення символів дозволяє віднести героя до когорти благочестивих, адже й ім'я «Іван» має сакральне походження і в перекладі з давньоєврейської означає «Божа благодать; Бог милує; дар богів».

На космічну самотність героя вказує ще одна промовиста художня деталь у романі: цілу ніч Іван «просидів на надгробку біля ноги янгола з відбитими крильми» [5, 72]. Згідно з християнською традицією, кожна людина має свого янгола-охоронця, який власними крилами оберігає її душу від зла. На жаль, в Іванового янгола-охоронця крила деформовані. Кожен прийдешній день є для його душі новим етапом найжорстокішої перевірки на людяність.

Найскладніші випробування, шлях істинного страждання героя і пошук сенсу існування трактується автором як своєрідна *Via Dolorosa*, що пролягає через арешти, ув'язнення, нелюдські умови виживання тощо. Ізольований простір буття, який віддаляє його від фізичного споглядання світу, у героя трансформується у доленосну можливість пізнати самого себе, здійснити подорож у глибини свого внутрішнього «Я», удосконалити свій духовний світ.

Усвідомлення себе, гармонізація власного фізичного й духовного світу, тілесності і духовності людини, на думку У. Самчука, залежить не лише від

умов життя, а й від сутності людини як особистості. Виживання людини – це насамперед пристосування до обставин. Іван прилаштовує своє життя до різних запропонованих умов, однак внутрішньо живить у собі нездоланне підсвідоме бажання хоч на мить відродити «свій», сакральний хутірський простір, торкнутися вічності. З цієї причини змінює чужий світ, наближає до гармонії, коригує навколишнє відповідно до власного бачення Добра і Зла, бо, як і його батько, «вступає в сам центр буття», продовжуючи традиції предків.

Автор візуалізує абсурд тоталітаризму в образі в'язнично-таборової системи, які репрезентує сталінський СРСР і гітлерівська Німеччина. Зону випробувань на людяність письменник маркує як «місце своєрідних катастроф глобального розміру, для спостереження яких ще не винайдено ніяких сейсмографів, ані ніяких конкретно визначених назв», які з часом поглинають усю територію СРСР. Митець чітко означає це місце земного пекла: географічно, виокремлюючи особливі локуси мук людини від Ухт-Печорського комбінату («понад триста тисяч квадратних кілометрів простору», території «між 45-55 градусами північної широти та 23-40 східної довготи з центральними точками, що їх названо на карті Київ-Харків») до величезного масштабу країни, «яка міститься між 35 і 77 градусами північної широти і 24-185 східної довготи, що обіймає простір понад 22 мільйонів квадратних кілометрів, що із загальної площі земної кулі (130,8 мільйонів квадратних кілометрів), творить одну шосту частину» [5, 322]; персоналізує – від начальника ГУЛАГу, вохривців, в'язнів - «людських резервів», «що увійшли в конфлікт з радянською владою», вільнонайманих та завербованих до всього населення 1930 року – «165748400 душ»; маркує цивілізаційним рівнем розвитку («особлива темінь, сполучена з такими внутрішніми зривами і вибухами, що їх напевно помічено і на Марсі»); історичним шляхом («густо усіяна темними плямами», серед яких найінтенсивніші – роки катастроф «1917 по 22 і 1928 по 1937 нашого двадцятого століття християнської ери»); визначає кількісно («оптимісти подають цифру 22 мільйони, песимісти натомість підносять її значно вище, доходючи до 28 мільйонів»).

У центрі цього світу тьми – світлий образ Івана Мороза – Сізіфа, який прагне творити «благо», постійно котить свій камінь, однак досягнути мети апріорі не може, бо сам не розуміє, що створити добро за моделями радянської тоталітарної системи неможливо. У цьому полягає не стільки логічний парадокс, скільки суть задуму У. Самчука: перебуваючи у просторі Зла, людина долучається до його творення. У тоталітарній системі кожна людина – в'язень. Проходячи щабель за щаблем рівні життя – від волі до в'язниці і каторги, долаючи кола таборового пекла, більшість героїв, зрештою, усвідомлює, що всі вони – частина цієї нелюдської ротонди нищення людського світу, однак змінити його не можуть.

Екзистенційна картина буття героя знайшла логічне продовження в історії життєвих випробувань за межами рідного, хоча й відчуженого простору, в іншій країні, де в пошуках рідної дочки він потрапляє у Бухенвальд. Виявляється, що простір Зла не обмежується ні територіально, ні ментально. Його існування залежить від опору йому кожної конкретної людини, від її

вибору.

Письменник не тільки відтворює страдницькі картини буття Івана, а й відображає внутрішній стан роздвоєння у «межовій ситуації»: здатись чи змагатись, з якого Івана рятує жива віталістична енергія, закладена в ньому предками.

Розуміючи національну свідомість як головну передумову пошуку власної ідентичності, «широкої свідомої і творчої чинності взагалі» [6, 82], У. Самчук зауважував: «Почувати себе людиною, почувати себе тим, як ще колись казали, першим творінням Найбільшого Творця, почувати себе свідомим у всіх своїх вчинках та поступуваннях – ось основна заповідь людини-європейця. Зламати цю заповідь – значить зламати самих себе, це значить втратити основний стрижень буття...» [6, 82].

З цієї позиції письменник утверджував у романі власний духовний ідеал українця: «Денаціоналізована людина не може бути сильною, не може бути мати міцного морального хребта, не може бути повним характером...» [6, 82].

Герой роману «Ost» Іван Мороз зумів піднятися над своїм часом, над колом власних проблем, а отже, в майбутньому зможе стати відповідальним за долю держави і людства.

Натомість в історії життя його брата Андрія Мороза У. Самчук змодельював інший страдницький шлях, який проходить особистість, котра прийняла фальшивий світ з його несправжніми цінностями і штучним пафосом, зрадивши своїй природній місії.

Андрій презентує трагічну долю творчої особистості, котра свій талант ставить на службу політичній силі, яка обмежує її свободу та паралізує волю. Таким трактування сенсу творчості автор полемізував з апологетом політичної заангажованості митця Д. Донцовим, вважаючи, що ідеологізація письменства веде літературу до глибокої кризи та віддаляє від вільного розвитку. Антонімічність особистості Андрія Мороза відображає глибину конфлікту між індивідуумом і соціумом, між індивідом та навколишнім світом. Трагізм буття цього героя посилюється його власним усвідомленням фатальності обставин, в які він потрапляє і з яких не може вирватися. Тож життя здається йому театром абсурду, для якого він як драматург повинен писати п'єси, перетворившись на «речника банальних чеснот». Писання на догоду кон'юнктурі перетворюється на фанатичне служіння славі, що перетворило героя на людину без власного «Я».

Андрій обирає «буття як всі» («недійсне буття»), і це робить його фатально самотнім, беззахисним, тривожним, zagrożеним. Усвідомивши, що світ, в якому він приречений жити, не можна змінити, герой пристосовується до Зла, однак як творча особистість відчуває власну приреченість в ньому. Отже, герой утілює гоголівський тип української людини, котра обирає служіння завойовнику.

В екзистенційному дискурсі роману фатум (невідворотність долі) ототожнюється з тоталітарною машиною, яка здатна вихопити людину з маси, з потоку життя і піднести, наділивши усякими почестями і пільгами, доступними лише обраним. Ця ж сила може знищити фізично і духовно. Лише

пасіонарна особистість здатна їй протистояти.

Сковородинівський тип утілюють в романі жінки – Людмила Ворман та Ірина Виноградова, які, не змігши самореалізуватися через відсутність свободи, закінчують життя самогубством, уникнувши таким чином страшного вибору служіння «Вельзевулу», тоталітарній системі. Смерть в романі трактується як ще одне вікно у свободу.

Смерть як розв'язання внутрішнього конфлікту, що визріває в душі екзистенційного героя, обирає У. Самчук і для героя Миколи Бича, прототипом якого став письменник Микола Хвильовий. Натура цілісна за своєю природою, Бич не зміг жити подвійним буттям, як Андрій. Герою, який в перші роки революції був її активним «караючим мечем» і своє слово як зброю спрямував проти примари старого світу, тепер відкрилася трагічна ілюзорність ідеалів, яким він фанатично служив: «Фанатизм більше жадає, ніж сам може дати. Люди з вузькими, але твердими душами, намагаються опанувати широким змістом. У мініатюрні форми люди намагаються втиснути грандіозний зміст, це їм, розуміється, не виходить, вдаються до насильства, псують і форму, і зміст і замість Добра чинять Зло» [5, 342]. Втрата віри для нього тотожна втраті сенсу життя. Отже, смерть стає логічним фіналом буття відповідальної особистості, однак вона не рятує людство.

У. Самчук посилив мотив самотності, приреченості й ізольованості у великому світі через моделювання конструкції «зона в зоні» (алюзія до «Санаторійної зони» М. Хвильового), акцентуючи на природній потребі ізоляції людини, прагненні її самозаглибитися, пізнати себе, що в умовах тоталітарної системи призвело до катастрофи особистості, посилення страху, відчуження, тривоги, відчаю. Чим більший індекс її самотності, тим глобальнішим є почуття страху, і навпаки – чим сильнішим є страх, тим важче особистості вирватися з лабет самотності. В оскарженні такої моделі суспільства проявляється авторська позиція в романі «Ost».

Висновки

У романі-епопеї «Ost» У. Самчук сконструював простір екзистенційної моделі світу, що складається із зон відчуження, в центрі якого перебуває самотня людина. Такі її відчуття суголосні власному трагічному відчуттю письменника-емігранта та його світосприйняттю.

Розкриттю антигуманного становища індивіда в умовах тоталітарної держави відповідала найбільшою мірою поетика та естетика екзистенціалізму, завдяки якій і доля окремої людини, і доля окремої нації постають як подорож самітника лабіринтами чужого світу, як його прагнення якнайдалі відтермінувати смерть. І лише коли відчуття рабства стає вкрай гострим, а усвідомлення його невідворотності трагічним, тоді смерть сприймається як вихід в свободу.

Література:

1. Плетенчук Н. Самобутність авторської моделі світу в романістиці Уласа Самчука / Н. Плетенчук // Закарпатські філологічні студії. Ужгород, 2018. Вип. 1. – С. 14-21.

2. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – Нью-Йорк, 1954. – 158 с.
3. Тарнавський О. Традиція Кожум'яки. Дещо про органічні джерела й паралелі в творчості Уласа Самчука / О. Тарнавський // Слово. – Зб.1. – Нью-Йорк, 1962.– С. 332-341.
4. Камю А. Міф про Сізіфа. LE MYTHE DE SISYPHE. Есе /Альберт Камю / пер. з фр. О. Жупанський. – Харків.: Портфель, 2015. – 105 с.
5. Самчук У. Ost. Трилогія. Том 2. Темнота / У. Самчук. – Тернопіль: Джура, 2006.– 460 с.
6. Самчук У. Роздуми про літературу: збірник літературно-критичних статей / У. Самчук / упоряд., прим., післям М.Я. Гона. – Рівне: ВАТ Володимирецька районна друкарня, 2005. – 103 с.

References.

1. Pletenchuk N. The originality of the author's model of the world in the novels of Ulas Samchuk / N.Pletenchuk // Transcarpathian philological studies. Uzhhorod, 2018. Issue.1.- P.14-21.
2. Shlemkevych M. The lost Ukrainian man / M. Shlemkevich. - New York, 1954. - 158 p.
3. Tarnavsky O. Kozhummyaki tradition. Something about organic sources and parallels in the work of Ulas Samchuk / O. Tarnavsky // Slovo. - Coll.1. - New York, 1962.– P. 332-341.
4. Camus A. The myth of Sisyphus. LE MYTHE DE SISYPHE. Essays / Albert Camus / trans. with fr. O. Zhupansky. - Kharkiv: Portfolio, 2015. - 105 p.
5. 7. Samchuk U. Reflections on literature: Coll. literary-critical articles / M.Ya. Gon (compiler, notes, afterword). - Rivne, 2005. - 103 p.
6. Samchuk U. Reflections on literature: Coll. literary-critical articles / M.Ya. Gon (compiler, notes, afterword). - Rivne, 2005. - 103 p.

Abstract. *The article comprehends the mode of suffering and the peculiarities of its aestheticization in Ulas Samchuk's epic novel "Ost". The basis of the study is the concept of the national specificity of existentialism of the Ukrainian philosopher Mykola Shlemkevych.*

Suffering is seen as an artistic tool for revealing the psychological and spiritual traumatic nature of Ukrainian men in the totalitarian society of the twentieth century and the impetus for it to find meaning in life and the formation of their way of life.

U. Samchuk presented the existence of man in the totalitarian political system through the prism of existential categories: alienation and loss of meaning; existence in the face of death; self-identification of the individual in the conditions of non-freedom of the individual. Most of the characters in the novel "Ost" are the bearers of the features of an existential character: lonely, alienated from the world, exist on the verge of despair and fear of nothingness. However, the author's goal is to embody the guiding principles of the theory of national existentialism - anteism, so all the heroes of the work are tested for honesty, stability, and fidelity to the principles of humanity, overcome "threshold" situations to find the truth of life, based on national identity, unity of traditions.

The author's concept of suffering is based on the existential aesthetics of the motive of vitalistic existence: to live at any cost, even when life itself takes the form of absurdity.

Key words: *existentialism, anteism, existence, suffering, freedom, meaning of existence.*

Стаття відправлена: 30.06.2020
©Ліпницька І.М., Савченко І.В.